

Михаел Антоловић*Педагошки факултет у Сомбору**Универзитет у Новом Саду*

antolovic.michael@gmail.com

Идеје из 1914: немачки интелектуалци и легитимација политике Немачког рајха током Првог светског рата

Апстракт: У раду се анализирају карактеристични ставови немачких интелектуалаца и њихова улога у легитимацији ратних циљева немачког Рајха након отпочињања сукоба 1914. године. Уобличена у виду „идеја из 1914.“ аргументација немачких интелектуалаца почивала је на одбацивању Просветитељства, револуције и либералне политичке идеологије и афирмацији конзервативних вредности као особених одлика историјског развоја Немачке.

Кључне речи: Први светски рат, Немачка, интелектуалци, „идеје из 1914.“

Сумирајући политичко држање припадника немачке интелектуалне елите током светског рата, немачки медијиста изразито конзервативних политичких схватања Георг фон Белов је крајем 1918. задовољно оценио да „добар ратоборни дух засигурно живи у широким круговима наших високошколских наставника а такође и потпуно разумевање за оно што од нас Немаца захтева ратни и политички положај“ (Below 1918, 813–814). Имајући на уму подршку коју су немачки интелектуалци пружили војно-политичким циљевима немачког Рајха, њихово супротстављање споразумном миру те одбијање пацифизма, Белов је нарочито истакао држање немачких теолога и историчара сматрајући да је међу потоњима „у великој мери постигнуто немачко јединство“ (Below 1918, 819). Белов је делио уверење да интелектуалци не могу да преузму политичко вођство али да је њихова обавеза да своје знање ставе у службу остварења националних циљева држећи „да ће академски свет увек изнова добијати захтеве да са пуном озбиљношћу учествује у решавању патриотских задатака“ (Below 1918, 824).

Изузетно обимна публицистичка делатност немачких интелектуалаца као и ставови које су они заступали током Првог светског рата, у потпу-

ности потврђују Беловљеве оцене. Представљајући елиту „образованог грађанства“ (*Bildungsbürgertum*), немачки интелектуалци су и током пред-ратног раздобља били присутни у јавном животу немачког Рајха заступајући различите ставове о значајним друштвеним и политичким питањима.¹ Упркос постојању знатних разлика у политичким уверењима, они су били јединствени у оданости монархији и династији Хоенцолерна као и у ставу да Немачка, као велика европска сила, треба да обезбеди своје „место под сунцем“. Делећи идеје социјалног империјализма, милитаризма као и уверење о неизбежности скорог рата (*unvermeidliche Krieg*) које је у својим списима још 1912. образлагао генерал Фридрих фон Бернхарди (Антоловић 2014), немачки интелектуалци разликовали су се по питању да ли предност треба дати вођењу „светске политике“, ширењу немачког утицаја на Балкан и Блиски исток, или пак изградњи „Средње Европе“ (*Mitte-leuropa*) под немачким вођством (Schwabe 1961, Bruch 1981, Bruch 1986).

„Искуство из августа 1914.“

По избијању ратних сукоба првих дана августа 1914. наступила је свеобухватна мобилизација националних снага зарад одбране отаџбине угрожене од, како се веровало, коалиције непријатељских сила. Она је, пак, била омогућена обустављањем политичких и класних сукоба и успостављењем националног консензуса око вођења рата. У чувеном говору 1. августа 1914. кајзер Вилхелм II је изјавио да „више не познаје партије и вероисповести“, оценивши „да смо данас сви немачка браћа“. Пред око 50 000 окупљених грађана, већином из средњих и виших друштвених слојева, он је испољио очекивање да ће у случају рата „наш добри немачки мач победоносно изаћи из ове тешке борбе“ (Bihl 1991, 49). Неколико дана доцније, у престоној беседи приликом отварања седнице рајхстага 4. августа 1914. кајзер је устврдио да је Немачка приморана да се брани од савеза непријатељских сила како би „сачувала место на које нас је Бог поставио“. Закључивши свој говор чувеним речима да „више не зна за партије већ само за Немце“, он је позвао посланике на национално јединство и превазилажење политичких и конфесионалних разлика (*Verhandlungen des Reichstages* 1916, 1–2). Цареве речи наишле су на опште одобравање чланова рајхстага док су истог дана, на поподневној седници, посланици Социјалдемократске партије гласали за предлог закона о ратним кредитима образложивши своју одлуку неопходношћу одбране од „руског деспотизма“ и нужношћу борбе за очување „културе и независности земље“ (*Verhandlungen des Reichstages*

¹ О различитим дефиницијама интелектуалаца и „интелектуалној историји“ види Janković 2013.

1916, 8–9). Привремено морално-политичко јединство нације, односно, „мир међу тврђавама“ (*Burgfrieden*), који је на тај начин био успостављен, пратили су изливи патриотског заноса, еуфорично расположење те ратна хистерија нарочито присутна међу немачким грађанством и омладинском популацијом. Ово „искуство из августа 1914.“ (*Augusterlebnis*) било је обе- лежено раширеним уверењем у солидарност немачке нације која је у кри- тичном тренутку успела да превазиђе постојеће друштвене сукобе и да у виду „националне заједнице“ (*Volksgemeinschaft*) поведе „одбрамбени рат“ (Welch 2006, 201–202), као и распрострањеним мотивом о „светости“ исто- ријског тренутка који ће немачком народу обезбедити „поновно рођење“ у квалитативно новим односима (Verhey 2003). Обустављање класних борби и привидан нестанак конфесионалних и регионалних супротности тумаче- ни су у грађанским политичким круговима као израз нарочитог квалитета немачке нације којој је рат пружио неопходан подстрек за снажење њеног јединства. О преовлађујућим схватањима немачког грађанства сведочи суд да је, суочен са предстојећим ратом, немачки народ постао „народ браће“ који је превазишао класне разлике:

„Ујединили су се сиромаси и богат, поред мушкараца седе браде, поред момака којима су се на образима помаљале прве маље, корачале су жене и девојке. Било је братски: радник, који је у кошуљи и гологлав носио заставу, за њим је корачао академик, трговци, гомиле пролазника, студенти са повезујућом траком на грудима, војници који су се, делом већ у сивим ратним униформама, певајући прикључили редовима људи који марширају“ (*Norddeutsche Allgemeine Zeitung* 1914).

О расположењу немачких интелектуалаца током августовских дана 1914. сликовита сведочанства пружају ставови неколицине истакнутих послени- ка немачког духовног живота. Угледни професор нововековне историје на универзитету у Берлину и познати политички публициста, Фридрих Мај- неке, више од три деценије након „августовских дана 1914.“, и даље је сма- трао да су они представљали „један од најлепших тренутака у (његовом) животу“ (Meinecke 1969, 222). Мајнекеова схватања нису представљала изузетак већ правило међу немачким интелектуалцима који су, усхићени због превладавања партијских и класних супротности и успостављања националног јединства, делили слична убеђења. Протестантски теолог Мартин Шиан писао је да је жеља свих само „да буду Немци“ (Verhey 2003, 67), његов колега Готфрид Трауб тврдио је 1915. да ће „августовски дани ... остати извор будуће снаге, разарајући све сумње“ (Verhey 2003, 3), док је Ото фон Гирке, један од водећих правника свога времена, истицао да се његова индивидуална личност током „августовских дана“ сјединила са нацијом: „Извесно време чинило се као да сам изгубио своју индивиду- алну личност. Виша индивидуалност отаџбине у потпуности је запосела

свест свих својих припадника. Видео сам „дух народа“ (*Volksggeist*) (Verhey 2003, 67). Доајен немачке војне историје Ханс Делбрик такође је био понесен општим националним заносом и подршком коју је Социјалдемократска партија пружила немачком војном и државном врху гласајући за ратне кредите. Пишући крајем августа 1914. Делбрик је тврдио да је „једним потезом стргнута привидна борбена маска и указало се поштено лице немачког радника који не жуди ни за чим другим осим да се бори на страни својих сународника када отаџбина зове“. Истовремено, он је престанак страначких сукоба сматрао знаком зрелости немачких политичких странака које су „свој властити организам ставиле у службу целине“ (Delbrück 1918). Распрострањено ратно одушевљење и масовно одазивање позивима за мобилизацију било је, према Делбриковом мишљењу, узроковано чињеницом да се немачки народ „осећао нападнутим“ и да је непријатељ настојао да искористи његову мирољубивост (Delbrück 1918, 38–39). Ипак, можда је ставове које су делили припадници немачке интелектуалне елите међу првима изразио филозоф, теолог и историчар религије Ернст Трелч, у патриотском говору на скупу у Хајделбергу 2. августа 1914. године. Полазећи од високих достигнућа немачке културе, он је истакао да је наступио тренутак када

„овај духовни развитак мора да се брани и потврди одлучним деловањем и употребом живота“ упозоривши да „сву духовну културу и сав материјални напредак угрожава мрачно подземље људских глупости и страсти, сложених сукоба интереса тешких за посредовање, животињско-анимално дивљаштво“ (Troeltsch 1914, 4).

Рат који је управо започињао Трелч је схватао као „трећи шлески рат“ у коме немачки народ мора да се „брани од света“, првенствено од напада удруженог „словенства и Француза“. У таквим околностима рат је представљао једину могућност и Трелч је позвао немачке научнике и уметнике да својим речима оснаже „одважност и одлучност“ нације (Troeltsch 1914, 5–7).

„Идеје из 1914.“

По избијању рата, Трелчов позив следиле су најугледнији универзитетски професори, научници, као и уметници посве различитих поетичких схватања, до тада великим делом незаинтересовани за политичка збивања развивши живу политичко-публицистичку делатност којом су настојали да подаре легитимитет ратној политици Немачке и обезбеде широку друштвену подршку за даље вођење рата (Hogne 1997, 1–17). При томе, деловање интелектуалаца у јавном животу Немачког рајха по избијању ратних дејстава никако није представљало нарочиту особеност немачке поли-

тичке културе већ су слични феномени „духовне мобилизације“, у којој су интелектуалци имали водећу улогу, били присутни у јавности обеју зараћених страна. Ово посебно у Француској где је, истовремено, успостављен „свети савез“ (*Union sacrée*) док је у Великој Британији, упркос раширене ратне еуфорије, ипак изостало службено проглашавање националног јединства (Janz 2013, 250). Развијајући својеврсне „ратне идеологије“ својим публицистичким радом, интелектуалци нису само настојали да оправдају интересе властите нације већ и да рату који је управо отпочињао подаре виши смисао. Приказујући га не само као сукоб два супротстављена војна савеза већ и као борбу на живот и смрт“ између „културе и цивилизације“ тј. између двају суштински различитих схватања живота, интелектуалци су у раније незабележној мери идеологизовали рат (Janz 2013, 203). Разлоге за своје придруживање ратном напору немачког Рајха и одбрани немачких државних и националних интереса немачки интелектуалци су пронашли у самом рату који се, по њиховом општем мишљењу, разликовао од свих претходних ратова у историји не само по масовности мобилисаних војски и технизацији ратовања, већ и по томе што је он захватио и подручје културе. Управо на ову чињеницу указали су Ото Хинце, Фридрих Мајнеке, Херман Онкен и Херман Шумахер, уредници обимне књиге *Немачка и светски рат* (Hintze et al. 1915). Они су тврдили да циљ непријатељске коалиције није усмерен само на nanoшеће војног и политичког пораза Немачкој већ да непријатељ води рат и против немачке културе. У том смислу, карактеристичан је њихов суд да се против Немачке „у читавом свету води бескрупулозна и истрајна „културна борба“ (*Kulturkampf*) са свим, чак и најнижим средствима“ (Hintze et al. 1915, iii).

Позивајући се на начело објективности, угледни професори су настојали да, пружањем научних одговора на најважнија политичка, привредна, правна и културна питања, рационализују рат који је био у току и подаре му виши смисао као и да се супротставе пропаганди противничких земаља и покажу оправданост рата који води Немачка. Одатле је рат послужио као подстицај уобличавању конзервативног система вредности који је од раније био присутан у немачком јавном животу и који је, оснажен изразитим националистичким набојем, доживео кулминацију у чувеним „идејама из 1914.“ (Mommsen 1995). Овај појам први је употребио шведски конзервативни теоретичар државе и права, Рудолф Ђелен, у истоименој књизи објављеној у Немачкој 1915. са намером да истакне антитезу између револуционарне Француске и самосвојног немачког државног и националног искуства (Kjellén 1915). Сматрајући да рат представља „сумрак богова“ (*Götterdämmerung*) тј. крај света изграђеног на темељима Француске револуције, он је „противотров“ револуционарним идејама проналазио у „духовним вредностима“. Њихову суштину представљали су, по Ђеленовом

мишљењу, принципи реда, правичности и дужности. Стога је он модерном класно устројеном друштву и либералној идеологији супротстављао стелешко друштво тј. органску националну заједницу и политички конзервативизам (Kjellén 1915, 32–40). Од текућег рата Телен је очекивао победу нових вредности које ће заменити вредности на којима је била утемељена Француска револуција, сматрајући идеје из 1914. синтезом идеја из 1789, дакле, квалитативно новим ступњем у њиховом развоју. Полазећи од тих ставова, он је и савезништво аутократске Русије са либералном Француском и Енглеском покушао да филозофски протумачи као савез „тезе и антитезе против синтезе“ тј. Немачке видећи у њој носиоца „идеја из 1914.“ (Kjellén 1915, 43–44). Теленове идеје доживеле су широку рецепцију међу немачким интелектуалцима. Ово посебно будући да је он изразио главне тачке конзервативне политичке идеологије на којима се заснивала „слика света“ немачког образованог грађанства. Економиста и социолог Јохан Пленге, професор универзитета у Минстеру, делио је готово истоветне ставове тврдећи да идеје слободе и самоопредељења у народној држави представљају израз пуке воље мноштва атомизованих појединаца. Стога је он наводно „деструктивном ослобођењу“ које је донела Француска револуција, супростављао „немачку револуцију из 1914. године“ која је, по његовом мишљењу, означила почетак „изградње и консолидације свих снага државе“ и победу „немачке идеје организације“. Пленге је почетак светског рата сматрао тренутком рађања нове немачке државе и обнове немачког духа – „духа уједињавања свих привредних и свих државних снага у нову целину у којој сви живе са подједнаким уделом“. Предвиђајући „банкрот испразног индивидуализма“, он је тврдио да је индивидуализам изгубио свој светскоисторијски смисао будући да „душа енглеске слободе умире зато што овај исувише индивидуалистички појам слободе не може да очува државу“ (Plenge 1916, 9–20).

Одбрана милитаризма

У прилог суда да су елементи конзервативне политичке идеологије уживали широку подршку међу немачким интелектуалцима сведоче и јавни прогласи које су непосредно након почетка рата упућивали професори немачких универзитета. При томе, непосредни подстрек њиховој политичкој мобилизацији пружила је „готово потпуна морална катастрофа“ Немачке у светској јавности, узрокована grubим кршењем међународног права уласком немачких трупа у Белгију, злочинима почињеним над цивилним становништвом те уништавањем културног наслеђа. У ситуацији готово унисоне осуде немачке политике у светској јавности (Уп. *Why we are at*

war 1914), „немачки мандарини“ – припадници универзитетског сталеза, поистоветили су се с интересима угрожене нације и прихватили су одбрану моралног ауторитета отаџбине као свој најпречи задатак. Први у низу прогласа под називом *Позив културном свету!* објављен је већ 4. октобра 1914. године. Проглас је саставио један од најугледнијих класичних филолога свога времена Улрих фон Виламовиц-Мелендорф а потписала су га 93 истакнута представника немачког научног и културног живота (међу њима и физичари Макс Планк и Вилхелм Рентген, биолог Ернст Хекел, астроном Вилхелм Ферстер, филозоф Вилхелм Винделбанд, психолог Вилхелм Вунт). Осим порицања одговорности Немачке за покретање рата, у прогласу су одбачене и оптужбе о кршењу међународног права нарушавањем неутралности Белгије, нехуманим поступањем према грађанима ове државе и разарањем града Ливена. Истакавши да „на Истоку земљу натапа крв жена и деце које су погубиле руске хорде а на Западу дум-дум меци кидају груди наших војника“, потписници прогласа одбацили су право онима који „у савезништву са Русима и Србима нуде свету срамни спектакл подстичући Монголе и Црнце против беле расе“ да се представљају „као заштитници цивилизације“. Наглашавајући да су „немачка војска и немачки народ једно“ те да би „без немачког милитаризма немачка култура већ била збрисана са лица земље“, они су управо милитаризам проглашавали неопходним за очување високих остварења немачке културе (Bruch, Hofmeister, 2002, 366–369; Ungern-Sternberg 1996; Brocke 1985). Недуго потом, уследила је *Изјава високошколских наставника немачког рајха* коју је својим потписима подржало више од 3000 професора. Иступајући против пропагандних настојања првенствено својих британских колега, немачки професори одбили су раздвајање немачке науке од „пруског милитаризма“. Тврдећи да у „немачкој војсци нема духа другачијег од онога у немачком народу јер су они једно“, немачки професори су недвосмислено исказали уверење да „спасење читаве европске културе зависи од победе коју ће извојевати немачки ‘милитаризам’, дисциплина, верност, пожртвовање мирољубивог, слободног немачког народа“ (*Erklärung der Hochschullehrer des Deutschen Reiches* 1914).

„Херојски рат“ за опстанак нације

Надовезујући се на идеје тзв. „културног песимизма“ са прелома столећа, међу немачким интелектуалцима постојало је раширено уверење да рат пружа могућност проналажења аутентичног „херојског живота“, насупрот засићености коју је пружала сигурност (мало)грађанске егзистенције (Mommsen 1996). Истовремено, избијање рата остварило је од раније раширене колективне фобије о „заокруживању“ Немачке од стране неприја-

тељских сила и њеном „искључивању“ из вођења светске политике. Ово је прегнантно изразио историчар Херман Рајнке-Блох, ректор универзитета у Ростоку, у слављеничком говору одржаном почетком 1915. године. Стављајући „немачки дух из 1914.“ у контекст немачке „духовне историје“, он је истакао да су и немачки католици и протестанти уједињени у одбрани отаџбине, устврдивши да „свет свуда околу стоји против нас с оружјем пун жеље да уништи Немачку и да наше новоуспостављено царство збрише из броја сила овога света“ (Reinske-Bloch 1915, 5). Делећи слична убеђења, Георг Зимел, истакнути филозоф и професор на универзитету у Стразбуру, тврдио је да ће рат темељно преобразити Немачку и да је њиме успостављен нов однос између „дела и целине“ тј. између појединца и нације. Према његовом схватању, рат је Немачку довео у „апсолутну ситуацију“ која захтева „апсолутну одлучност“ будући да се Немачка суочава са питањем властитог опстанка тј. са самом могућношћу свога физичког и привредног живота (Simmel 1914, 8–9). Стога је Зимел рат сматрао „испуњењем 1870.“ тј. довршетком процеса уједињења немачког народа у јединствену целину чиме је он „прекорачио праг једне другачије Немачке“ (Simmel 1914, 14).

Истовремено, Вернер Зомбарт, социолог и економиста, у својим „патриотским размишљања“ карактеристичног назива *Трговци и јунаци*, сагледавао је рат као борбу два међусобно искључива начела – трговачког принципа и принципа јунаштва, супротстављајући „херојство“ немачког народа „шићарцијском духу“ Британаца. Истичући да је „немачки дух“ доследно одбијао просветитељске идеје 18. века засноване на утилитаризму и прагматизму, Зомбарт је тврдио да је суштина немачког националног бића садржана у његовом јунаштву. Сматрајући да су врлине јунака садржане у „пожртвованости, верности, безазлености, самопоштовању, храбрости, побожности, послушности, доброти“ те да рат погодује њиховом потпуном развоју, Зомбарт је закључивао да „бити Немац значи бити јунак“ (Sombart 1915, 57, 64–65). Одбацивши британско „механички уређено“ капиталистичко друштво бременито класним конфликтима и које се руководи егоизмом појединаца, Зомбарт је особености „немачке државне идеје“ проналазио у органској заједници „у којој све снаге, сви органи, сви чланови државе остају у међусобном хармоничном односу“ (Sombart 1915, 80–81). Стога је он устајао у одбрану милитаризма као израза јуначког принципа непходног за очување немачке државне идеје у борби против „комерцијализма“ тј. „шићарцијског посматрања света“. Готово истоветне идеје делила је и Маријана Вебер, активисткиња за права жена. Тврдећи да је „наша крв узаврела од још никада познате посвећене љубави према свим друговима који имају исту судбину, повезаним заједничком несрећом и дужношћу“, учена супруга Макса Вебера истицала је

„да смо у осећању циновског светско-историјског догађаја који ће одредити судбину за векове, осећали да смо сједињени у ‘народ’, у никада доживљену телесност (*Leibhaftigkeit*), у живи организам у коме је сваки члан био повезан истом снажном љубави према отаџбини и истом људском судбином и задацима у часу несреће“ (Weber 1919, 158).

„Са срцем које крвари и под притиском осећања своје патриотске дужности“, биолог Ернст Хекел је већ средином августа 1914. истицао светске размере ратног сукоба који је отпочињао у Европи упозоравајући да би он могао да уништи читаву људску културу стварану током претходних миленијума историјског развоја (Haesckel 1914). Главним кривцем за „беспримерно крвопролиће“ сматрао је „перфидни Албион“ тј. Велику Британију која је, руководећи се „бруталним националним егоизмом“, учинила да рат у Европи поприми светске размере (Haesckel 1914, 8). У бројним публицистичким списима Хекел је иступао са социјалдарвинистичког становишта тврдећи да се, аналогно природном свету, „напредак у животу раса и нација, већих и мањих друштвених целина“ остварује посредством универзалног закона „борбе за опстанак“ тј. „конкурентске борбе за обезбеђивање неопходних егзистенцијалних услова“. Надовезујући се на максимум античког филозофа Хераклита да је „рат отац свих ствари“, Хекел је доказивао да Немачка води праведну борбу за свој опстанак у рату који су јој наметнула „три пљачкаша“ настојећи да је униште (Haesckel 1915, 50–52). Слично Хекелу, просуђивао је и Улрих фон Виламовиц-Мелендорф сматрајући да је Велика Британија, својом „завишћу и лицемерјем... призвала овај рат из пакла“. Тврдећи да се Немачка бори за очување своје слободе он је истицао да су мирнодопске „духовне и обичајне снаге ... истоветне онима које се сада доказују у победоносном ходу наше војске“. Попут Зимела, Нестор немачке класичне филологије, имао је у виду првенствено „својевољно потчињавање појединачног целини“ тј. спремност немачких грађана да своје појединачне интересе у потпуности подреде захтевима које намеће одбрана угрожене отаџбине (Wilamowitz–Moellendorff 1914, 7–8). Сматрајући да се код противника Немачке одвија незадрживи процес растакања друштва, он је указивао на нарочите врлине немачке војске која представља „живо тело“ и чији је сваки припадник свестан да „спас целине зависи од његове храбрости и верности“ (Wilamowitz–Moellendorff 1914, 26).

Опште место у обраћањима немачких интелектуалаца представљао је и суд да је у току „рат на живот и смрт“, за „бити или не бити“ немачке нације. Едуард Мајер, истакнути стручњак за историју Старог века, рат Немачке и њених савезника против сила Антанте разумевао је као „дивовску борбу за наше постојање као независне нације“ (Mayer 1916, v). У другом „народном“ издању своје књиге о рату Енглеске против Немачке

намењеном широкој читалачкој публици, Мајер се осврнуо и на држање Италије која је, у међувремену, ступила у рат на страни Антанте. Сматрајући такав чин издајом, он је процењивао да је тиме „Италија не себе навукла немезис светске историје“. Мајер није имао дилеме да је избијање рата представљало прекретницу од светско-историјског значаја при чему је рат доживљавао као једино средство за остваривање егзистенцијалних циљева Немачког рајха. Видећи у политици попуштања и помирења знаке „размажене сентименталности и слабуњаве благости“ које су у директној супротности с интересима немачке нације, Мајер је истицао да је Велика Британија „наш смртни непријатељ са којим не може и не сме да буде помирења“ и да се посредством рата мора створити нови систем држава који ће Немачкој да обезбеди „неопходан простор на земљи“ (Maeyer 1916, vi, xvi-xvii). У том смислу, у Пунским ратовима проналазио је аналогију са савременим збивањима сматрајући да „најнасилнији рат који познаје светска историја“ који је „започела Енглеска“ представља, уједно, и „најодлучнији прелом у новијој историји“. Коначно, Мајер је закључио да неопходан предуслов за победу Немачке у рату и остварење њених „егзистенцијалних“ циљева јесте обустављање страначких борби које је, пак, једино могуће посредством „снажне, самосталне монархије која је изнад партија и чију смо благословену стваралачку снагу, која прибира све снаге нације у живо јединство, спознали приликом избијања рата“ (Maeyer 1916, 203, 213). Сличне идеје заступао је и Фридрих Мајнеке сматрајући да „дубоко укореењена мржња и пакост суседа“ представљају узрок рата који је Немачка приморана да води. Видећи у Енглеској „друмског разбојника“ који не може да угрози „срж нашег националног постојања“, Мајнеке је истицао да је

„наша народна заједница бесмртна а слава бораца који су пали за отаџбину ће оне који су остали код куће и оне који су се вратили да подстакне да свој читав живот и све своје снаге посвете унутрашњој срећи и страствено љубљеној отаџбини. Сада ми сви хоћемо читавом душом да ступимо на наше дужности. И тек сада стварно!“ (Meinecke 1914a).

Током јесени 1914. Мајнеке је тврдио да рат представља континуитет „немачког успона“ – „врхунац једног дуго припреманог покрета и развитака већ постојећих, постепено сазрелих снага“ у утемељењу немачког националног живота. Ово првенствено имајући у виду да је рат подстакао снажење националног заједништва интеграцијом појединаца у „државу свога угроженог народа“. Сматрајући да се идеја човечанства нигде јасније не опредељује него у нацији као и да се „стваралачким духовима не могу подарити племенитији задаци од поновне изградње разореног тела народа“, Мајнеке је истицао да „живети и умирати за нацију сада значи живети и умирати за човечанство и за Бога који делује у човечанству“ (Meinecke 1914b,

10–11). Делећи Мајнекеове ставове о узроцима и карактеру рата, историчар Ерих Маркс упозоравао је да би губитак особености националне културе значио њен нестанак и смрт. Видећи у империјализму тек „нови, већи облик за националне потребе – управо за потребе маса које би, иначе, морале да умиру од глади“, он је држао да је рат проистекао из супротстављених империјалистичких интереса земаља окупљених у савез Антанте и интереса немачког Рајха (Marcks 1914, 9). Прогласивши Француску и Велику Британију „смртним непријатељима“ Немачке, Маркс је борби Немачке против империјалистичких сила приписивао универзални, општечовечански карактер – борећи се за своју слободу, она је, према Марксовом мишљењу, штитила независност „свих нових народа“ од „светске владавине Енглеске“. Бранећи свој материјални и духовни опстанак од непријатељских сила Немачка је, у исто време, „јунак и предмет овог рата“ која мора да се избори за „своје спасење и свој успон“ (Marcks 1914, 14, 16). С обзиром на то да је реч о „борби на живот и смрт“, Маркс је рат разумевао као свети чин који ће „опленилити и оснажити ... најдубље снаге наше културе, нашег духа и наше историје“. Одатле је тек потчињавање појединца интересима угрожене нације и државе „чинио живот заиста вредним“ будући да се „појединац жртвује, у дубокој религиозној посвећености“ своме народу као „највишој овоземаљској целини ... која га надживљава у прошлости, садашњости и будућности“. Коначно, Маркс је истицао и неопходност успостављања немачке доминације у средњој Европи (Marcks 1914, 18, 22, 30).² Слично је размишљао и историчар Карл Лампрехт. Сматрајући да је малонемачки рајх створен 1870/1871. био „исувише мали“ за остварење националних задатака, Лампрехт је доказивао неопходност стварања „средњоевропске конфедерације“ у којој би Немачка имала водећи положај као што га је Пруска раније имала у Рајху (Lamprecht 1914, 60, 73).

За разлику од Маркса и Лампрехта који су заговарали успостављање немачке превласти у Средњој Европи, Ото Хинце, професор нововековне историје на универзитету у Берлину, заговарао је прерастање немачке од европске у светску силу. Полазећи, као и многи савременици, од убеђења да Немачки рајх, попут Пруске у време Седмогодишњег рата, води борбу за свој опстанак као велике силе, Хинце је у расправи *Смисао рата* истицао да Немачка мора да потврди своје место под сунцем и свој положај велике силе те да у новом систему држава она мора да буде призната као светска сила, „У будућем систему држава, ми хоћемо да као светска сила стојимо поред других светских сила као што смо у досадашњем систему европских држава као велика сила стојали поред других великих сила“ (Hintze 1915, 678).

² О односу немачких интелектуалаца према анексионистичким ратним циљевима Немачког рајха видети: Schwabe 1969; Fischer 1964.

Готово у попуности у истоветном духу резоновао је и истакнути филозоф Макс Шелер. У спису *Национално у мисли Француске*, истичући дубока културна прожимања и снажне интелектуалне везе између Немачке на једној те Француске и Велике Британије на другој страни, Шелер је тврдио да искључиву одговорност за покретање рата сноси француска „плутократска демократија и њена вишедеценијска политика“. Ово посебно обзиром на чињеницу да је током деценија које су уследиле након пораза у рату против Пруске (1870/71) идеја реваншизма представљала суштинску компоненту француске „националне мисли“ на којој су се одгајала нова поколења француске омладине (Scheler 1916, 97).

„Свети рат“

Немачки филозоф и професор универзитета у Јени, Рудолф Ојкен, овенчан Нобеловом наградом за књижевност 1908. године, у памфлету под називом *Обичајне снаге рата* истицао је да немачки народ води праведан рат за своје самоодржање и очување „својих најсветијих добара“ (Eucken 1914, 3). Тврдећи да је реч о „светом рату“ који ће омогућити моралну обнову, Ојкен је указивао на идеју дужности и реда која захтева подређивање појединачних потреба интересу угрожене целине – немачке нације. Ојкен је сматрао да је рат условио нестанак „ситних егоизама“, превазилажење политичких, верских и социјалних подела и остварање идеала националне заједнице. На тај начин, рат је „ослободио моралне снаге“ подаривши животу „у жртвама и невољама неизрециву величину и посвету“ (Eucken 1914, 6, 8). Идеју о сакралном карактеру рата доследно је заступао и филозоф Макс Шелер тврдећи да је рат означио „заједничку судбину“ свих појединаца, изнова успоставивши покидане везе између „појединца, народа, нације, света и Бога“ (Scheler 1915). Одбацивши „интернационалистичку“ (британско-француску) филозофију прагматизма и позитивизма која настоји да „укине националне осећаје и националне државе“, он је наглашавао да је „духовна култура ... лична, индивидуална и национална“. Одатле је он одбацивао и идеју напретка као непримерену „сфери правих културних вредности“ које представљају „стваралачки израз националног духа“. Доказујући да ратови имају изразито благотворан утицај на културно стваралаштво зато што омогућавају „постојећим талентима да изнова зароне у стваралачка изворишта националног и личног духа“, Шелер је тврдио да се на тај начин развија свест о „дубокој вези прошлости са државним животом и уметношћу“ (Scheler 1915, 61–64). Осим што је рат омогућио поновни „немачки успон“, Шелер је доказивао да он пружа прилику за „искуство апсолута“ и „превладавање индивидуалистичког

рационализма просветитељства“. Ово посебно, будући да је одбацивање рационализма сматрао „најтемељнијим предусловом за свако дубље разумевање духовних вредности државе и права, поезије и религије“. При томе, он је наглашавао оправданост рата и његов свети карактер зато што је то „рат за хегемонију у Европи“ између сила које заступају „велике, историјски утемељене културне идеје“, истичући да Немачка води „одбрамбени рат за своју егзистенцију, независност и слободу (Scheler 1915, 65, 169, 220).

На трагу идеја које су заступали Ојкен и Шелер, били су и погледи познатог историчара Макса Ленца, припадника тзв. „нео-ранкеовске школе“ и професора универзитета у Берлину. У чланку карактеристичног наслова „Немачки Бог“, написаном у поводу Божића 1914, Ленц је такође указивао на „чудесну и посвећујућу моћ рата“. Он је тврдио да су припадници свих друштвених група и професија у Немачкој као и припадници различитих конфесија: „професор, сељак или радник, хришћанин или Јевреј, католик или протестант“, након почетка ратног сукоба остали веома богобојажљиви и доследни „вечитим идејама“ на којима почива свет – „смерности, верности, послушности, љубави према ближњем, испуњавању дужности до самога краја и непоколебљивој, силовитој вери у победу правичне ствари која гони напред“. Делећи уверење да немачки народ води „смртну борбу“, Ленц јој је давао божанску посвету сматрајући да Немачка мора победити у рату будући да „Бог не може да напусти“ свој народ (Lenz 1914, 9–10).

Рат као борба за културу

Из визуре немачких интелектуалаца рат је, осим одбране отаџбине од непријатељских сила Антанте, представљао и „поновно рођење“ изнова уједињене нације. Управо одатле проистао је и наводни виши смисао рата будући да је он перципиран као борба за очување вредности немачке културе, особеног државног уређења и свеукупног начина живота угрожених, како се по широко распрострањеном мњењу веровало, од стране материјалистичке цивилизације Велике Британије и Француске као и и варварства „азијатског руског царства“. Из перспективе немачке интелектуалне елите, суштина рата била је представљена у борби за очување *културе* (схваћене као сублимација највиших вредност читавог човечанства) чији је носилац била Немачка насупрот ограничењима материјалистичке цивилизације, утилитаристичког индивидуализма и хедонистичког егоизма западноевропских земаља. Иако критичан према рату који се, супротно његовим очекивањима, претворио у рат за пуко очување државне егзистенције уместо да обезбеди равноправност Немачке у светској политици,

водећи немачки социолог Макс Вебер је и сам био понешен колективном усхићеношћу и еуфоријом. Делећи уверење да је „овај рат велик и величанствен“, Вебер је сматрао да ће рат показати да ли су Немци „велики културни народ“. У том смислу он је писао да

„људи који живе усред профињене културе и који су упркос томе дорасли спољашњој грозоти рата (за шта није способан један црнац из Сенегала!), и који се упркос томе враћају са тако темељном пристојношћу као велика већина наших људи – то је право човештво и то се не сме превидети и поред свих наметљивих активности неугodne врсте“ (Mommssen 2004, 206–207).

Теолог Рајнхолд Зееберг тврдио је да „није могуће довољно нагласити“ да борба Немачке против Велике Британије и Русије представља „борбу за културу“. Док у првом случају Немачка брани културу од духа „меркантилизма ... и техничке културе“, у другом случају је то борба против „руског варварства“ (Seeberg 1915, 142–143). Просуђујући са тог становишта, Зееберг је истицао да „између рата и културе постоји изразито позитиван однос“ сматрајући да ће рат, упркос многобројним жртвама и разарањима, „да отвори будућим генерацијама и најдубљи духовни живот“. Осим тога, штитећи „виши културни ниво“ и борећи се против „ниже културе“, рат, заправо, води културном напретку (Seeberg 1915, 145–147). Готово истоветне ставове у погледу на разлику између немачке културе и праваца духовног развоја у западној Европи делио је и Карл Лампрехт. У својим „отацбинским предавањима“ посвећеним међусобном односу културе и рата, он је, приказујући културни развој немачког народа од краја 18. века, наглашавао „изразито снажне разлике“ између западноевропске и немачке културе. Сматрајући немачку културу „оним најлепшим што смо до сада створили и што, у ствари, дајемо свету и себи самима“, Лампрехт је истицао да су Немци не само „најслободнији народ на свету“ већ и народ „песника и мислилаца“ (*Dichter und Denker*) (Lamprecht 1914, 69–70). Полазећи од оцене да се немачки народ налази у „дивовској борби за своје постојање“, Рудолф Ојкен је настојао да докаже неоснованост оптужби да су Немци „противници слободе и робови тешког милитаризма који хоће да потчини читав свет“ (Eucken 1914, 5). Стога је он „светско-историјски значај немачког духа“ проналазио у подручју уметности и науке којој су Немци, прво као народ „песника и мислилаца“ а затим као народ научника, дали изузетан допринос. При томе, он је сматрао да нарочита својства немачког духа и, уједно, његову суштину представљају „чиста субјективност“ (*reine Innerlichkeit*) и „духовно васпитање“ усмерено ка стварању „самосталне личности и индивидуалности“. „Немачка природа“, обележена измирењем супротности оличених у „субјективности која обухвата свет и преданом раду на видљивом свету“, свој особени израз добија, по Ојкеновом мишљењу, у

идеји *позива* (*Beruf*) – управо посредством обављања свога позива Немци се духовно развијају што их чини различитим у односу на друге народе (Eucken 1914, 13–15). Насупрот Енглезима који се у животу руководе начелом корисности, „истински живот“ за Немце је онај који „произилази из неопходности властитог бића“ и који води духовном развоју. На темељу „етичког идеализма“ својственог немачком народу, Ојкен му је приписивао нарочити светско-историјски задатак у рату који Немачка води против својих противника тврдећи да Немачка не води борбу само за свој опстанак већ и за очување „духовног стваралаштва – филозофије и уметности, религије и морала“ у име читавог човечанства (Eucken 1914, 21–22).

Рат као чистиштиште нације

Одушевљење ратом било је праћено схватањем рата као својеврсног „чистиштишта“ које ће учинити крај малограђанском филистарском животу и изнова оснажити органске везе унутар заједнице утемељене на традиционалним вредностима – несебичности, храбрости, добровољном жртвовању и скромности. Рат је одатле доживљаван и као потенцијална „катарза“ која нацији пружа прилику да превазиђе класне поделе и да се изнова уједини у хармоничну „органску заједницу“. Тако је Фридрих Мајнеке већ на самом почетку рата тврдио да ће рат да постане „велика ватра прочишћења за Немачку“ и да ће након рата да наступи „племенитији, слободнији и чистији национални живот“ (Meinecke 1914a). Идеја о рату као потенцијалном „чистиштишту“ које ће омогућити свеукупну обнову духовног живота нарочито је била распрострањена међу немачким уметницима те су рат, пре но што је он отпочео, прижељкивали и славили угледни песници Георг Хајм, Штефан Георге те Фридрих Гундолф који је рат разумевао као основни вид људске активности насупрот миру који представља „идеал уморних старца“ (Mommsen 1997). Одатле не чуди што су они поздравили избијање рата у августу 1914. а са њима и већина немачких књижевника укључујући и најугледније као што су били Хуго фон Хофманстал, Герхарт Хауптман, Томас Ман те Рајнер Марија Рилке (Mommsen 1997, 27–28). Готово истоветне идеје делили су и Карл Шефлер, ликовни критичар и уредник часописа *Уметност и уметник* те Густав Паули, историчар уметности и директор једне од највећих уметничких галерија у Немачкој – хамбуршке *Кунстхале* (*Kunsthalle*). У предавању *Рат и немачка уметност* (одржаном крајем новембра 1914) Паули је истакао да ће рат, поред разарања, омогућити и поновну изградњу на подручју уметности, тврдећи да се „овај виши (добитак, М. А.) непосредно односи на прочишћујуће и продубљујуће дејство рата на душу немачког народа“ (Pauli 1915). Указујући

на супротстављеност немачког „уметничког карактера“ и уметности „грчко-романских народа“, Паули је сматрао да поменуто двојство „открива, на чисто духовном подручју, исти онај закон поларитета који многоструко и тајновито прожима свет космичког и органског живота“. Насупрот романској уметности која је подвргнута трагању за законитостима, суштина немачке уметности садржана је, по Паулију, управо у њиховом одбацивању будући да се „међу нама гениј великог уметника не појављује као следбеник закона већ као владалац сопственог духовног света који стоји изнад закона“ (Pauli 1915, 8–9). Истовремено, он није пропустио да упозори да се рат, иако поседује и естетску димензију, ипак води због далеко важнијих питања која ће да одлуче да ли „идеалистичке снаге немачког духа могу да се одбране од ограниченог трговачког духа и бруталног експанзионистичког притиска“ (Pauli 1915, 16).

Слично њему, размишљао је и Карл Шефлер пишући почетком 1915. о „продубљујућој снази рата“ који ће, упркос материјалним губицима, подстаћи „моћну регенерацију идеализма“. Тврдећи да се појединачна „страствена воља за самоодржањем“ подудара са „монументалном вољом за самоодржањем нације“, Шефлер је сматрао да „судбина земље и расе постаје судбина појединаца“ те да се, на тај начин, испољава „ослобађајућа и васпитна“ димензија рата (Scheffler 1915). Истовремено, он је делио убеђење да је европски рат био неизбежан будући да је „животна атмосфера“, почивајући на „растућем богатству и недуховном материјализму“, постала нездрава. Одатле је рат представљао „пражњење“ ранијих „вештачких напетости“ тј. „инстинкт националног здравља“ који ће, посредством катастрофе, изнова омогућити препород на здравим идеалистичким темељима. Процењујући да Немачка води рат ради успостављања своје „политичке власти у Европи“, Шефлер је изражавао наду да ће „са победом Немачке над њеним противницима, са коначним учвршћивањем моћне националне и империјалистичке светске привредне силе и са владавином новог културног стања и вођство у уметностима прећи на Немачку“. Одатле је Шефлер рат сматрао „благословом и милошћу“ који ће регенерисати стваралачку снагу нације (Scheffler 1915).

Становиште не само уметника већ и огромне већине немачких интелектуалаца према рату најпрегнантније је изразио Томас Ман, један од најцењенијих немачких књижевника. У огледу *Мисли у рату* написаном неколико недеља након започињања сукоба, он је оценио да су немачки песници дочекали рат „одушевљени, с усклицима који крећу из дубине душе“, тврдећи да је грађански свет, пун „духовне гамади“ којим управља „само тржиште на коме су сви људи једни другима вукови“, осуђен на пропаст (Man 2012). Сагледавајући борбу Француске и Немачке као борбу два принципа – цивилизације и културе – Ман је антитетички супростављао

„политику и морал“, „дух и живот“ исказујући наду да ће рат окончати културну декаденцију (у смислу који је овом појму приписивао Фридрих Ниче) и да ће поново да обезбеди истинску виталност и снагу. Истовремено, он је иступио у одбрану немачког милитаризма тврдећи да он представља посебан облик „немачке моралности“ за разлику од Француске – „искварене плутократске буржоаске републике“. Тврдећи да се „сва врлина и лепота Немачке ... јавља и показује тек у рату“, Ман је глорификовао рат и супротстављао немачку „ратничку душу“ миру као „елементу цивилне искварености“. Сматрајући да је циљ Француске и Велике Британије да Немачку војно поразе и изврше њено „присилно цивилизовање“ подстицањем револуције, рушењем монархије и наметањем демократског поретка, Ман је истицао нужност немачке победе тврдећи да је до грађанске слободе могуће доћи једино „у складу са немачким – а не галско-радикалним – духовним законима“. Исповедајући веру у победу немачког оружја, Ман је крајем 1914. сматрао да „данас постоји само једно место које је стварно часно, а то је место пред непријатељем“ (Ман 2012).

Рат и идеологија „немачког посебног пута“

Упркос томе што је „духовна мобилизација“ интелектуалаца представљала општеевропски феномен својствен свим зараћеним странама током година Првог светског рата, она је, по свему судећи, била најизразитија управо у Немачкој (Уп. Janz 2013, 229; Mommsen, Müller-Luckner 1996). Обимну публицистичку делатност, коју су развили непосредно по избијању Првог светског рата, немачки интелектуалци су сматрали својом патриотском дужношћу и нарочитим доприносом интересима угрожене нације у тренутку када она води борбу за сопствени опстанак. Борећи се „пером“, они су својим публицистичким списима настојали да подаре легитимитет политици Немачког рајха и да рационализују рат који је, по размерама разарања и испољеној бруталности противничких армија, попримио до тада невиђене размере. Тражећи у прошлости аналогije са савременим збивањима они су, поред честог позивања на Седмогодишњи рат (1756–1763) и борбу немачких земаља под вођством Пруске за ослобођење од француске власти (1813–1815), своју аргументацију заснивали на неколико заједничких мотива који су представљали садржај тзв. „идеја из 1914.“ Представљајући израз карактеристичног система вредности и менталитета тј. „слике света“ немачког образованог грађанства, у „идејама из 1914.“ средишње место заузимала је одбојност према либералној политичкој идеологији тј. према процесу друштвене и политичке модернизације (Wehler 2003). Немачки интелектуалци су одбацивали историјско искуство Фран-

цуске револуције као и њено целокупно политичко, друштвено и идејно наслеђе, сматрајући да револуционарни преображај друштва, теорија природног права, либерално-демократска политичка идеологија те парламентарно уређење нису примерени „немачком националном духу“. Полазећи са противпросветитељског и противреволуционарног становишта, они су доказивали надмоћност постепених друштвених реформи, историјског права, конзервативног друштвено-политичког уређења и ауторитарног политичког система оличеног у монархији Хоенцолерна. Поред већ изнетих ставова, својеврсну потврду да је политички и друштвени конзервативизам представљао идеал преовлађујуће већине немачких интелектуалаца пружају судови Макса Шелера и Томаса Мана. При томе, од нарочите важности јесте његово убеђење да је потенцијално измирење немачке и француске нације могуће искључиво на темељу вредности оличених у идеји поретка, ауторитета, дужности, позитивне религиозности те етичког милитаризма насупрот револуционарних идеја слободе, једнакости и демократије (Scheler 1916, 97). Слично Шелеру, резонувао је и Ман који је своје конзервативне идеје сублимирао у *Разматрањима неполитичког* (1918), својеврсном манифесту немачке конзервативне мисли, у којима је недвосмислено изрекао да једини пожељан политички идеал представља „монархија, подношљива независна владавина, јер само она пружа сигурност политичкој слободи, и у духовном и у економском погледу“ (Mann 1974, 260–261). На тај начин, одбацујући парламентаризам и демократију у име ауторитарне полусталешке монархије Хоенцолерна, Ман је изнео „опште место“ у политичким схватањима немачких интелектуалаца (Уп. Антоловић 2014).

„Искуство из августа 1914.“ пробудило је осећање заједништва и братства, успоставивши привремено социјалну солидарност и оснаживши везе унутар немачког друштва, што је подстакло интелектуалце да модерном класно устројеном друштву у коме превагу имају егоистични индивидуални интереси супротставе наводно хармоничну „органску заједницу“ као специфичну одлику немачког „националног духа“. Модерно, индустријско и деперсонализовано друштво сачињено од безимених, „атомизованих“ појединаца, представљало је антитезу „органској заједници“ заснованој на чврстим личним везама и солидарности између њених припадника, која је, уз политички конзервативизам, сматрана нарочитим својством немачког „националног духа“. Одатле раширени топос о „органској заједници“ није представљао само чежњу за повратком на прединдустријске облике друштвеног организовања већ је, пре, изражавао страхове традиционалних друштвених елита (племства и грађанства) од наступајуће демократизације немачког друштва. Рату се приписивао и виши метафизички смисао будући да је доживљаван као борба за очување немачке културе која је сматрана

изразом „суштине немачког духа“ и сублимацијом највиших духовних достигнућа читавог човечанства. Тумачећи рат као борбу за спасење културе угрожене од декадентне материјалистичке цивилизације западне Европе на једној страни, те „варварске“, „полуазијатске“ Русије на другој страни, немачки интелектуалци су делили убеђење о својеврсној историјској мисији Немачког рајха – бранећи немачку културу, он уједно брани оно што је највредније за читаво човечанство. Сагледавајући рат првенствено као борбу „немачког духа“ и западњачког „филистарског“ материјализма, рат је, на концу, сматран својеврсним „чистиштиштем“ који ће нацији донети „оздрављење“ и омогућити њен морални и духовни препород. У „идејама из 1914“. немачки интелектуалци су, излажући све елементе идеологије о особеном историјском развоју Немачке (*der deutsche Sonderweg*) (Антоловић 2007), истицали конзервативизам као политички и друштвени идеал. Истовремено, они су имали одлучујућу улогу у „измишљању (националне) традиције“ (Уп. Hobsbom 2002) која је требала да, на темељу конзервативне политичке идеологије, интегрише друштвене везе у тренуцима крајњег ратног напора и легитимише ратну политику немачког војног и државног врха током светског сукоба.

Литература

- Антоловић, Михаел. 2007. *Der deutsche Sonderweg – о концепту посебности немачке историје. Истраживања* 18: 299–312.
- Антоловић, Михаел. 2014. Култура против цивилизације. Политичка схватања Томаса Мана током Првог светског рата. *Зборник МС за књижевност и језик* 63/2: 389–410.
- Антоловић, Михаел. 2014. Светска моћ или пропаст – Фридрих фон Бернхарди и немачки милитаризам пред Први светски рат. *Етноантрополошки проблеми* 9/4: 1121–1142.
- Below, Georg von. 1918. Die Stellung der Hochschullehrer zu den Kriegsfragen. *Deutschlands Erneuerung. Monatsschrift für das deutsche Volk* II/12: 812–824.
- Bihl, Wolfdieter (Hrsg.). 1991. *Deutsche Quellen zur Geschichte des Ersten Weltkrieges*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Brocke, Bernhard vom. 1985. „Wissenschaft und Militarismus: Der Aufruf der 93 an die Kulturwelt!“ und der Zusammenbruch der internationalen Gelehrtenrepublik im Ersten Weltkrieg. In *Wilamowitz nach 50 Jahren*, hrsg. W. M. Calder III, H. Flashar und Th. Lindken, 649–719. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Bruch, Rüdiger vom. 1981. Deutschland und England. Heeres- oder Flottenverstärkung? Politische Publizistik deutscher Hochschullehrer 1911–1912. *Militär-geschichtliche Mitteilungen* 29: 7–35.
- Bruch, Rüdiger vom. 1986. Krieg und Frieden. Zur Frage der Militarisierung deutscher Hochschullehrer und Universitäten im späten Kaiserreich. In *Bereit zum Krieg*.

- Kriegsmentalität im wilhelminischen Deutschland 1890–1914. Beiträge zur historischen Friedensforschung*, hrsg. Jost Dülffer und Karl Holl, 74–98. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Bruch, Rüdiger vom und Björn Hofmeister (Hrsg.). 2002. *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*, Bd. 8: *Kaiserreich und Erster Weltkrieg 1871–1918*. Stuttgart: Reclam.
- Bruendel, Steffen. 2004. Die Geburt der „Volksgemeinschaft“ aus dem „Geist von 1914“. Entstehung und Wandel eines „sozialistischen“ Gesellschaftsentwurfs“. In *Wirkungen und Wahrnehmungen des Ersten Weltkrieges*, hrsg. von Klaus Große Kracht und Vera Ziegeldorf, *Historisches Forum* 3: 29–60.
- Delbrück, Hans. 1918. *Krieg und Politik 1914–1916*. Berlin: Georg Silke Verlag.
- Erklärung der Hochschullehrer des Deutschen Reiches*. 1914. Berlin. Доступно на: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/2180> [12. 10. 2015].
- Eucken, Rudolf. 1914a. *Die sittlichen Kräfte der Krieger*. Leipzig: Verlag von Emil Gräfe.
- Eucken, Rudolf. 1914b. *Die weltgeschichtliche Bedeutung der Krieger*. Stuttgart, Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Fischer, Fritz. 1964. *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*. Düsseldorf: Droste Verlag.
- Haeckel, Ernst. 1914. *Englands Blutschuld am Weltkriege*. Eisenach: Oskar Kayser Verlag.
- Haeckel, Ernst. 1915. Weltkrieg und Naturgeschichte. In *Das Eiserne Buch*, hrsg. G. Gellert 48–63. Hamburg: Gebrüder Enoch.
- Hintze, Otto, Friedrich Meinecke, Hermann Oncken und Hermann Schumacher (Hrsg.). 1915. *Deutschland und der Weltkrieg*, Leipzig, Berlin: B.G. Teubner Verlag.
- Hintze, Otto. 1915. Der Sinn des Krieges. In *Deutschland und der Weltkrieg*, hrsg. Otto Hintze, Friedrich Meinecke, Hermann Oncken und Hermann Schumacher, 677–686. Leipzig, Berlin: B.G. Teubner Verlag.
- Hobsbom, Erik. 2002. Masovna proizvodnja tradicija: Evropa (1870–1914). U *Izmišljane tradicije*, prired. E. Hobsbom, Terens Rejndžer, 383–448. Beograd: XX vek.
- Horne, J. 1997. Introduction: mobilizing for ‘total war’, 1914–1918. In: J. Horne (ed.), *State, society and mobilization in Europe during the First World War*. New York: Cambridge University Press, 1–17.
- Janković, Branimir (prired.). 2013. *Intelektualna historija*, Zagreb: FF press.
- Janz, Oliver. 2013. *14 – Der Große Krieg*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Kjellén, Rudolf. 1915. *Die Ideen von 1914. Eine weltgeschichtliche Perspektive*. Leipzig: S. Hirzel.
- Lamprecht, Karl. 1914. *Krieg und Kultur. Drei vaterländische Vorträge*. Leipzig: S. Hirzel.
- Lenz, Max. 1914. Der deutsche Gott. In *Deutsche Weihnacht. Eine Liebesgabe deutscher Hochschüler*, 7–11. Kassel: Hirzel.
- Mann, Thomas. 1974. *Betrachtungen eines Unpolitischen*. Frankfurt a. M.: Fischer.
- Man, Tomas. 2012. Misli u ratu. U: T. Man. *O Nemačkoj republici. Politički spisi i govori u Nemačkoj*, prev. A. Kostić. Beograd: Albatros Plus, Službeni Glasnik, 5–18.
- Marcks, Erich. 1914. *Wo stehen wir? Die politischen, sittlichen und kulturellen Zusammenhänge unseres Krieges. Eine Rede*. Stuttgart, Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt.

- Mayer, Eduard. 1916. *England. Seine staatliche und politische Entwicklung und der Krieg gegen Deutschland*. Stuttgart, Berlin: J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger.
- Meinecke, Friedrich. 1914a. Und nun erst recht!. In *Freiburger Zeitung*, Nr. 212 (6. August 1914): 1.
- Meinecke, Friedrich. 1914b. Die deutschen Erhebungen von 1813, 1848, 1870 und 1914. In F. Meinecke, *Die deutsche Erhebung von 1914. Vorträge und Aufsätze*. Stuttgart, Berlin: Gotta, 9–39.
- Meinecke, Friedrich. 1969. Strassburg, Freiburg, Berlin (1901–1919). In F. Meinecke, *Werke*. Band VIII: *Autobiographische Schriften*. Stuttgart: K. F. Koehler.
- Mitrović, Andrej. 1983. *Angažovano i lepo. Umetnost u razdoblju sveskih ratova (1914–1945)*. Beograd: Narodna knjiga.
- Mommsen, Wolfgang J. 1995. The spirit of 1914 and the ideology of a German 'Sonderweg'. In W. J. Mommsen, *Imperial Germany 1867–1918. Politics, Culture and Society in an Authoritarian State*, 205–216. London: Arnold.
- Mommsen, Wolfgang J. 1997. German artists, writers and intellectuals and the meaning of war. In J. Horne (ed.), *State, society and mobilization in Europe during the First World War*. New York: Cambridge University Press, 21–38.
- Mommsen, Wolfgang J., Elisabeth Müller-Luckner (hrsg.). 1996. *Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. München: R. Oldenbourg.
- Mommsen, Wolfgang J. 1996. Einleitung: Die deutschen kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg. In *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*, hrsg. Wolfgang J. Mommsen, Elisabeth Müller-Luckner, 1–15. München: R. Oldenbourg.
- Mommsen, Wolfgang J. 2004³. *Max Weber und die deutsche Politik 1890–1920*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Norddeutsche Allgemeine Zeitung. 1914. In der Reichshauptstadt. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, 6. August
- Pauli, Gustav. 1915. *Der Krieg und die deutsche Kunst. Vortrag gehalten am 20. November 1914*. Hamburg: L. Friederischen & Co.
- Plenge, Johann. 1916. *1789 und 1914: Die symbolischen Jahre in der Geschichte des politischen Geistes*. Berlin: J. Springer.
- Reincke-Bloch, Dr. Hermann. 1915. *Fichte und der deutsche Geist von 1914*. Rostock: H. Markentiens Buchhandlung.
- Scheffler, Karl. 1915. Der Krieg. *Kunst und Künstler* 13: 1–4.
- Scheler, Max. 1915. *Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg*. Leipzig: Verlag der Weissen Bücher.
- Scheler, Max. 1916. *Krieg und Aufbau*. Leipzig: Verlag der Weissen Bücher.
- Schwabe, Klaus. 1961. Zur politischen Haltung der deutschen Professoren im Ersten Weltkrieg. *Historische Zeitschrift* 193/3: 601–634.
- Schwabe, Klaus. 1969. *Wissenschaft und Kriegsmoral. Die deutschen Hochschullehrer und die politischen Grundfragen des Ersten Weltkrieges*. Göttingen: Verlag Musterschmidt.

- Seeberg, Reinhold. 1915. Krieg und Kulturfortschritt. In *Deutsche Reden in schwerer Zeit*, Bd. 2, 115–153. Berlin: Carl Heymanns Verlag.
- Simmel, Georg. 1914. *Deutschlands innere Wandlung. Rede, gehalten in Saal der Aubette zu Straßburg am 7. November 1914*. Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Sombart, Werner. 1915. *Händler und Helden. Patriotische Besinnungen*. München/Leipzig: Duncker & Humblot.
- Troeltsch, Ernst. 1914. *Nach Erklärung der Mobilmachung. Rede gehalten bei der von Stadt und Universität einberufenen vaterländischen Versammlung am 2. August 1914*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Ungern-Sternberg, Jürgen von und Wolfgang von Ungern-Sternberg. 1996. *Der Aufruf „An die Kulturwelt!“: Das Manifest der 93 und die Anfänge der Kriegspropaganda im Ersten Weltkrieg. Mit einer Dokumentation*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Verhandlungen des Reichstages. Stenographische Berichte*. 1916. Band 306: Von der Eröffnungssitzung am 4. August 1914 bis zur 34. Sitzung am 16. März 1916. Berlin: Norddeutsche Buchdruckerei und Verlags-Anstalt.
- Verhey, Jeffrey. 2004. *The Spirit of 1914. Militarism, Myth and Mobilization in Germany*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Weber, Marianne. 1919. Der Krieg als ethisches Problem. In: M. Weber, *Frauenfragen und Frauengedanken. Gesammelte Aufsätze*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 157–178.
- Wehler, Hans-Ulrich. 2003. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Band 4: *Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten*. München: C. H. Beck.
- Welch, David. 2006. August 1914: Public Opinion and the Crisis. In G. Martel (ed.), *A Companion to Europe 1900–1945*. Oxford: Blackwell, 197–212.
- Why we are at war. Great Britain's case by Members of the Oxford Faculty of Modern History*. 1914. Oxford: Clarendon Press.
- Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von. 1914. *Zwei Reden. Krieges Anfang. Die geschichtlichen Ursachen des Krieges*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Mihael Antolović

Teachers' College at Sombor, University of Novi Sad

The Ideas of 1914 – German Intellectuals and the Legitimation of the German Reich's Policy at the Beginning of the First World War

After the outbreak of the World War in August 1914, German intellectuals – university professors, writers, artists and publicists – gave an important contribution to the legitimation of the German Reich's war aims. As a kind of 'spiritual mobilization' for the sake of the defense of the fatherland from the allied enemies, they engaged in intense publicity and propaganda activities whose goal was to show the responsibility of the opponent countries for the outbreak of the war as well as to prove that Germany was fighting a just war for its national

survival. The ideological justification of the German war aims formulated in the so called 'ideas of 1914' rested on several motives. First, the French revolution and its entire political, social and conceptual inheritance were discarded. The revolutionary transformation of society, the theory of natural law, the liberal and democratic ideology and the parliamentary system considered to be inappropriate to 'German national spirit', German intellectuals argued for the superiority of gradual social reforms, conservative social and political order and authoritarian political system embodied in the Hohenzollern monarchy. At the same time, they rejected the modern class society marked by the predominance of the egoistic individual interests in favour of an allegedly harmonious 'organic community'. Finally, they attributed some higher metaphysical meaning to the current war since it was conceived of as a battle for the preservation of the German culture understood as sublimation of highest spiritual achievements of the entire humanity, from the decadent materialistic civilization of Western Europe as well as 'barbarian' Russia. In that way, in the 'ideas of 1914, German intellectuals expressed all elements about the peculiarities of German history (*der deutsche Sonderweg*) thus giving ideological legitimacy to the German Reich's war endeavours and to its 'grab for world power'.

Key words: First World War, German intellectuals, „ideas of 1914“, Germany

*Idées de 1914: intellectuels allemands et légitimation
de la politique du Troisième Reich au cours
de la Première Guerre mondiale*

Dans cette étude sont analysées les positions caractéristiques des intellectuels allemands et leur rôle dans la légitimation des objectifs de guerre du Reich allemand après le début du conflit en 1914. Exprimée sous forme d'„idées de 1914“ l'argumentation des intellectuels allemands reposait sur le refus des Lumières, de la révolution et de l'idéologie politique libérale et l'affirmation des valeurs conservatrices en tant que formes spécifiques du développement historique de l'Allemagne.

Mots clés: Première Guerre mondiale, Allemagne, intellectuels, 'idées de 1914'

Priljeno / Received: 20.11.2015.

Prihvaćeno / Accepted: 11.01.2016.